

821.411.21.09 Uššaki S. Abdullah
821.163.4*3.09 Uššaki S. Abdullah

Berin Bajrić

KAD DVA GLASA JEDAN POSTANU – O FENOMENU INTERTEKSTA U ORIJENTALNO-ISLAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(Primjer *Tahmisa* Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka
na al-Busirijevu poemu *Qaṣīda al-Burda*)¹

Sažetak

Predmet ovog rada jeste *Tahmis* Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu *Qaṣīda al-Burda*. U radu nastojimo, sa stilističkog i književnoteorijskog aspekta, analizirati odnos al-Busirijevih stihova kao prototeksta i Uššakijevih stihova kao metateksta. S poetičkog i estetičkog aspekta promatramo međusobni odnos ovih dvaju tekstova. Naime, pjesnici pripadaju različitim i udaljenim epohama – al-Busiri 13. stoljeću i arapskoj književnosti, a Uššaki 18. stoljeću i turskoj književnosti. Tu su se očekivali značajni istraživački rezultati, s obzirom na ogroman vremenski raspon između dvaju autora i s obzirom na dug put i iskustvo tradicije od 13. stoljeća u arapskoj književnosti (al-Busiri) do 18. stoljeća u turskoj književnosti (Uššaki).

Ključne riječi: *Qaṣīda al-Burda*, *tahmis*, *intertekstualnost*, *orijentalnoislamska književnost*, *Abdulah Salahudin Uššaki*

Struktura i sadržaj *Tahmisa* Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu *Qaṣīda al-Burda*

Tahmis je pjesnička vrsta u kojoj se strofe sastoje od pet stihova. Strofa nastaje tako što pjesnik uvodi dva stiha nekog pjesnika s kojim želi poetički komunicirati, a onda im dodaje tri svoja stiha. Za ovu je formu nužno da svi stihovi budu ispjevani u istome metru i istoj rimi. Cilj ovakve pjesme jeste, uglavnom, da pokaže kako uvažava i poznaje tradiciju i njezinu poetiku na jednoj strani, a na drugoj strani ima zadatak da se nadmeće s autoritetom tradicije koju, zapravo, usavršava. Metapjesma ima i tu mogućnost da kreira

1 Ovaj rad predstavlja dio istraživanja radenih u sklopu redovnog projekta na Orijentalnom institutu u Sarajevu, te dio magistarskog rada koji nosi naslov *Tahmis Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qaṣīda Burda*, odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 17. 10. 2011. godine.

u domenu jezika i stila – da pokaže kako je u stanju isti motiv u istoj formi opjevati bogatijim jezikom i upotrebom drukčijih stilskih figura. Pjesnik u ovom slučaju najčešće ima zadate norme koje mora realizirati na temelju svoje poetičke učenosti i virtuoznosti.² Abdullah Salahudin Uššaki Bošnjak³ svoju poemu piše kao metapjesmu na poznatu pjesmu pohvalnicu poslaniku Muhammedu, a. s., *Qašīda al-Burdu*, koju je spjevao poznati pjesnik i sufiya Muhammed al-Busiri. Al-Busirijeva poema *Qašīda al-Burda* ima 162 bejta (324 stiha), dok Uššakijev *Tahmis*, zajedno s al-Busirijevim stihovima, ima 785 stihova. Ova je poema spjevana u *basit* metru. Al-Busirijeva poema rimuje se na konsonant *mīm*, po shemi / a a / b a / c a / d a / i tako dalje, pa se poema zove i *Mimija* (*mīmiyya*). Uššaki odlučuje da svoja tri stiha, koja dodaje na dva al-Busirijeva, rimuje na konsonant kojim se završava prvi polustih al-Busirijeve poeme, i to čini sve do kraja svog *Tahmisa*. Na ovaj način razbija se monorimnost i nestrofičnost al-Busirijeve poeme i uvodi se strofično strukturiranje, pri čemu svaka strofa ima svoju rimu – rima u jednoj strofi *Tahmisa* koja ima pet stihova sada izgleda ovako / a a a a b/. Nadalje, stihovi se ne pišu u (drevnoj) formi polustihova u horizontali, već u formi vertikalnog nizanja stihova.

Uššakijev *Tahmis* prati i njegov prijevod na turski jezik – paralelno i horizontalno – što izuzetno usložnjava formu i obogaćuje poetiku intertekstualnosti *Tahmisa*. Radi se o veoma značajnoj metatekstualnoj operaciji koja se javlja onda kada se unutar teksta (u našem slučaju paralelno s tekstom) konstituira vidljiv tekst-kod (prijevod), pa je onda sam tekst, ustvari, organiziran kao “dvotekst”, tj. sastoji se od teksta i njegova komentara.

Jedna od uočljivijih osobenosti Uššakijevog *Tahmisa*, već u prvom kon-

2 O poetici žanra *tahmis* vidjeti: Esad Duraković, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007, str. 299, 311. i 312.

3 Abdullah Salahudin Uššaki Bošnjak bio je sufijski šejh iz 18. stoljeća, autor i pjesnik koji je pisao na tri jezika, arapskom, turskom i perzijskom, komentator djela dvaju velikana islamskog misticizma – Ibn ‘Arabija i Mevlane Dželaluddina Rumija. Njegov otac Muhammed Abdulaziz-beg bio je bosanski iseljenik, koji se vjerovatno preselio iz Bosne u Kesriju (Castoria). Nakon završetka visokog školovanja, brzo je našao posao u državnoj službi. Kasnije postaje vrhovni sekretar ministra vanjskih poslova Hekimoğlu Ali-paše s kojim je putovao diljem Osmanskog carstva, od Bosne do Egipta. Pripadao je ušakijeskom sufijskom redu. Nakon smrti šejha Sejjida Džemaluddina al-Dirnevija, Uššaki dolazi na njegovo mjesto i podučava brojne ljude. Naposlijetku postaje i šejh ušakijeskih tarikata. Ovu je misiju obavljao sve do smrti 1782. godine u 80. godini. Više podataka o životu i djelu Abdullaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na bosanskom jeziku u: Mahmud Erol Kılıç, “Otomanski sufiya bosanskog porijekla Abdullah Salahuddin el-Uššaqi i njegov komentar Rumijevih stihova”, u: *Isa-begova tekija u Sarajevu*, zbornik radova, Udruženje “Obnova Isa-begove tekije”, Sarajevo, 2006, str. 333–340. Osim ovog rada, za podrobniju uputu u život i djelo Uššakija pogledati: Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahuddin-i Uşşaqi (Salahi) 'nin Hayati ve Eserleri*, M.E.B. Yayınları, Istanbul, 1998.

taktu s njegovim tekstom, jeste snažna povezanost s al-Busirijevim stihovima koju Uššaki ističe na formalnom planu, planu stila, ali i na planu sadržaja. Uššakijev *Tahmis* možemo razumijevati i kao poetski narativ u kojem pjesnik, pjevajući u pohvalu posljednjeg Božijeg poslanika, Muhammeda, a. s., u poemu veoma precizno prenosi sekvence iz Poslanikova, a. s., života i to u vidu živopisnih poetskih slika, ali, u isto vrijeme, slika i stanje svoga duha, te iznijansirano iskazuje svoja duhovna previranja. Naime, u Uššakijevu *Tahmisu* postoje dva lika koja vladaju “scenom” poeme, i to Poslanik, a. s., za koga su ljubav i pohvala iskazani na razne načine, i pjesnik pokajnik koji se obraća Poslaniku, a. s., i jada mu se na svoje teško duhovno stanje, te ga moli da kod Allaha zagovara za njega.

Tahmis je izuzetno duga poema podijeljena na nekoliko odjeljaka – podtematskih cjelina koje nisu formalno odvojene, a koje učestvuju u konstituiranju *Tahmisa* kao cjelovitog umjetničkog teksta. Ovi odjeljci predstavljaju zasebne tematsko-motivske cjeline koje su u potpunosti subordinirane glavnoj temi. To su sljedeće tematsko-motivske cjeline: *O ljubavi*, *O zlim strastima*, *Pohvala Poslaniku, a. s.*, *Poslanikovo, a. s., rođenje*, *Čuda Poslanikova, a. s.*, *O Kur'anu*, *Isra i Miradž*, *Džihad Poslanika, a. s.*, *Traženje Poslanikova, a. s.*, *posredništva* i *Traženje spasa duši*.

2. Uššakijev *Tahmis* – skladna koegzistencija starog i novog teksta

Pišući svoju poemu u formi tahmisa, Uššaki u vlastiti tekst uvodi tuđi, u ovom slučaju al-Busirijeve stihove, nikako ne intervenirajući u njima. U teoriji intertekstualnosti, ovaj Uššakijev postupak označava intertekstualnu ekvivalenciju (eksplicitni citat) jer se radi o direktnom citiranju tuđeg teksta. Dakle, al-Busirijevi stihovi inkorporirani u Uššakijevu poemu čine *eksplicitni intertekst* koji se podudara s Uššakijevim. Prototekst Uššakijeve poeme je al-Busirijeva poema *Qašida al-Burda*, dok se podtekstom može smatrati cijela orijentalno-islamska književnost i kultura shvaćena kao velika intertekstualna zajednica. Stoga, jedno od osnovnih pitanja jeste odnos između teksta (*Tahmis*) i citata (*Qašida al-Burda*) s jedne, ili teksta i podteksta s druge strane – pitanje o odnosu između pošiljaoca citatne poruke (al-Busiri) i citatnog primaoca (Uššaki) na bilo kojoj razini.

Uššakijev postupak inkorporiranja tuđih stihova u vlastite, nakon čega nastaje posve nova poema, nesumnjivo podrazumijeva dijaloški odnos s autorom i stihovima koji se preuzimaju. U ovom slučaju radi se o aktivnom odnosu između tuđe i svoje riječi, odnosno onome što Bahtin naziva *aktivnim tipom dvoglasnosti*.⁴

4 Citirano prema: Dubravka Oraić, “Citatnost – eksplicitna intertekstualnost”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, uredili Zvonko Maković i drugi, str. 123.

Glavna autorska strategija Uššakija u organiziranju njegove poeme jeste manifestno pozivanje na prototekst, koje ima karakter formulirane poetike i koje podrazumijeva eksplicitnu prisutnost prototeksta. Uššaki već postojeću temu pokušava sagledati vlastitim očima spoznaje a prikazati postojećim leksičkim inventarom poetske tradicije svoga vremena. Novi raspored riječi, novi obrati, drukčiji način dovođenja pojmova u međusobnu vezu i prelamanje novih i postojećih ideja i vizija daju tekstu novi literarni život. Svi spomenuti elementi dobijaju novu (simboličko-mističku) funkciju, što tekstu daje posebnu vrstu unutarnje živosti važne za višeznačnost stiha. Tema u novim okolnostima nužno postaje “varijanta” već poznate teme, uz blago udaljavanje od prototeksta kako bi se ispunio minimum originalnosti koja se traži za djela toga vremena.

Stari tekst – u našem slučaju al-Busirijeva poema *Qašīda al-Burda* – uspijeva zadovoljiti “horizont čitateljskog očekivanja” samo zato što ima vlastiti unutarnji potencijal i moć da se resemantizira i restrukturira unutar postojeće teme i postojeće književne forme, a takva resemantizacija najbolje se ostvaruje učitavanjem novih Uššakijevih simboličko-mističkih kodova u već zadati tekst.⁵

Uššakijeva veza s al-Busirijevom poemom uspostavlja se na dvije ravni, i to na sinhronijskoj i dijahronijskoj.⁶ Na sinhronijskoj, odnosno horizontalnoj ravni, veza se uspostavlja tako što se radi o istoj poetici kojoj pripadaju i al-Busirijeva poema *Qašīda al-Burda* i Uššakijev *Tahmis*. Uššakijev *Tahmis* tako stupa u dijaloški odnos s al-Busirijevom poemom, koju smatra dijelom vlastitog vrijednosnog sistema, odnosno dijelom mističko-religijske islamske poezije i općenito dijelom književnosti orijentalno-islamskoga kruga. S druge strane, na dijahronijskoj, odnosno vertikalnoj ravni, veza se ostvaruje s tekstom koji pripada prošlim epohama. Između Uššakija i al-Busirija prostire se vremenski razmak od pet stotina godina i upravo je taj razmak bitan za doživljaj ove veze kao poetski funkcionalne. U ovom dugom periodu na društvenom, kulturnom i književnom planu desila su se mnoga pomjeranja i mnoge promjene.

Momenat izbora nekog teksta u svojstvu prototeksta (teksta koji će se prevesti, s kojim će se polemizirati ili koji će se predstaviti kao tekst uzor), kako navodi Moranjak-Bamburać, aksiološki je momenat, odnosno mome-

5 Šire o razumijevanju mističkih poema vidjeti: Adnan Kadrić, “O onomasiološko-mističkoj konceptualizaciji poezije Bošnjaka na orijentalnim jezicima”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59/2009, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 109–134.

6 O sinhronijskim i dijahronijskim intertekstualnim vezama vidjeti: Pavao Pavličić, “Intertekstualnost i intermedijalnost – tipološki pregled”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, uredili Zvonko Maković i drugi, str. 158–164.

nat vrednovanja. Ovaj momenat može imati karakter suglasnosti ili polemike s tekstem prethodnikom: manifestna suglasnost s predložkom je plagijat, a krajnje negativan odnos prema tekstu njegovo je uništenje, odnosno regulacija (*editio purificata*).⁷ Uššaki uspostavlja vezu s poemom koja se smatra jednom od najljepših, ako ne i najljepšom, i svakako najpoznatijom poemom spjevanom u pohvalu Poslanika, a. s. Ova poema predstavlja više nego relevantan i dovoljno poznat tekst na koji je čast pozivati se, a još veća čast imitirati ga i proširivati. Stoga je Uššakijev odnos prema al-Busirijevoj poemi odnos pun poštovanja i uvažavanja, odnosno konvencionalan.

Dijaloška pozicija Uššakija koji je subjekt metateksta eksplicitno je izražena i izražava se afirmativnim odnosom prema prototekstu. Afirmativno nadovezivanje polazi od stava stilistike određenog pojmom izražajne afirmativnosti, homologije izraza, koja ukazuje na stilsku korespondentnost prototeksta i metateksta.⁸ Uššakijev metatekst razvija sve strukturne osobine prototeksta, jer je ovaj svojom temom i svojim sistemom izražajnih sredstava zadao subjektu metateksta niz pravila njihove upotrebe i niz vlastitih *kodova*. Karakter Uššakijeve pozicije subjekta metateksta ogleda se u dijelektičkom odnosu modaliteta međutekstovnog nadovezivanja koji se u teoriji metatekstualnosti nazivaju *metatekstualnim operacijama*.⁹ Uššaki intertekstualnu vezu uspostavlja s obzirom na pretpostavljeni ideal, odnosno već postojeći poetički uzor, što je u njegovu slučaju al-Busirijeva *Qašīda al-Burda*. Uššaki i sam pripada konvencionalnom razdoblju – razdoblju u kojem se vjeruje da postoji idealan stih i idealna kompozicija, te da nije nemoguće doseći i idealnu društvenu ulogu književnosti. Ako se uzmu u obzir vremenski i prostorni momenti u metatekstualnom nadovezivanju, onda je riječ o semiotičkom (znakovnom) aspektu. Semiotički aspekt označava čuvanje razlika koje nastaju prilikom različite realizacije vremenskih i prostornih svojstava odgovarajuće kulture u komunikativnim pomacima i komunikativnoj situaciji.¹⁰ Kod uzimanja vremenske dimenzije kao polazišta za razmatranje odnosa Uššakijevih stihova kao metateksta i al-Busirijevih kao prototeksta, važnu ulogu igra tzv. “međuvremenski faktor”, koji je vododijelnica između nastanka djela i njegove prvobitne komunikacije i metakomunikacije. Uššakijeva poema nastaje po principu komunikacije savremenog (samo u odnosu na al-Busirijevu poemu) i historijskog djela.

Na svom putu Uššaki, u prvom planu, eksplicitnim citiranjem referira na najpoznatiju poemu koja je ikad spjevana u pohvalu Poslanika, a. s., al-

7 Nirman Moranjak-Bamburać, *Retorika tekstualnosti*, Buybook, Sarajevo, 2003, str. 59.

8 Ibid, str. 58.

9 Ibid, str. 61.

10 Ibid.

Busirijevu poemu *Qašīda al-Burdu*, i to je prvi i osnovni pretekst, odnosno prototekst Uššakijevog *Tahmisa*. Međutim, Uššakijeva matrica teksta mnogo je duža. Vežući se za al-Busirijevu poemu, Uššaki se neminovno veže i za prvu “pravu” pohvalnicu ikada spjevanu Poslaniku, a. s., koja predstavlja jedan od poetičkih modela (*prastari model*) u ovom žanru, Ka‘b ibn Zuhayrovu¹¹ poemu, *Qašīda al-Burdu*. U ovom slučaju u obzir treba uzeti velik put i iskustvo tradicije od 7, odnosno 13. stoljeća u arapskoj književnosti, do 18. stoljeća u turskoj književnosti, kojoj pripada Uššaki. Zbog toga treba imati na umu da je Uššaki imao i tu mogućnost da u svoj tekst utka mnoštvo ideja i iskustava tradicije i velikih pjesnika koje nasljeđuje.

Kako tema i prostor na dozvoljavaju širu elaboraciju, osvrnut ćemo se na vezu između al-Busirijeve poeme, a tako i *Tahmisa*, i poeme/uzora, odnosno temeljnog modela ovog žanra, Ka‘b ibn Zuhayrove *Qašīda al-Burde*. Na Ka‘bovu poemu al-Busiri prvenstveno referira odabirom imena i tematike svoje poeme. Al-Busiri se, poput mnogih, odlučuje povezati s do tada najpoznatijom pjesmom spjevanom u pohvalu Poslanika, a. s., i to iz više razloga. Treba napomenuti da njegova poema nije puko podražavanje kakvih je mnogo bilo u arapskoj književnosti. Naime, ne radi se o pjesmi koja krišom varira tuđi sadržaj, preuzimajući tuđa poetska sredstva kako bi umjetnički izrazila zadati lirski sadržaj. Al-Busirijeva poema je duža i nije spjevana u istom metru kao Ka‘bova, tako da se ne može govoriti ni o imitaciji izraženoj na planu forme.

Al-Busirijeva veza s Ka‘bovom poemom bitna je iz najmanje dvaju razloga. Prvo, radi se o književnom umjetničkom djelu pa ne smijemo marginalizirati al-Busirijevu želju da se dokaže kao pjesnik koji sjajno poznaje tradiciju i briljantno vlada poetikom. Drugo, a to je vjerovatno važnije od prvog, al-Busiriju je bitno da su upravo ova poema i njezin autor nagrađeni od Poslanika, a. s., njegovim plaštom, što je u konačnici protumačeno kao amnestija za Ka‘ba. Vidjeli smo da je jedna od dviju glavnih tema al-Busirijeve poeme, ustvari, pokajanje pjesnika koji, pjevajući hvalospjev Poslaniku, a. s., želi od njega izmoliti zagovor kod Boga i oprost od grijeha. Ni u jednoj pohvalnici Poslaniku, a. s., iz vremena poslanstva, a vjerovatno i kasnije, nije tako snažno, ali i umjetnički lijepo, iskazano pokajanje pjesnika zbog prijašnjih grijeha kao u Ka‘bovoj. Al-Busiri, mogli bismo reći, oponaša Ka‘bovu situaciju – smatra da je ogrezao u grijehu i da je previše bio posvećen materijalnim stvarima, naročito zbog toga jer je zarađivao pjevajući panegirike vladarima. Evo jednog al-Busirijeva stiha koji snažno povezuje dva pjesnika:

11 Ka‘b ibn Zuhayr pjesnik je koji se naročito rugao Poslaniku, a. s., u svojim pjesmama i bio jedan od najglasnijih u poetskom obračunu s muslimanskim pjesnicima. Nakon što je čuo da ga je Muhammed, a. s., stavio izvan zakona, pokajao se i spjevao jednu od najljepših pohvalnica Muhammedu, a. s., u kojoj se žarko izvinjava za svoje prijašnje postupke.

*Učinih nasilje onom što je svojim svjetlom tmine otjerao,
Što se Gospodaru svome klanjao i kada povrijeđen je bio.*¹²

Iz ovih stihova jasno je da al-Busiri sebe poredi s Ka‘bom, jer je ovaj pjevao pjesme rugalice Poslaniku, a. s., zbog kojih se kasnije pokajao. Al-Busiriju je bitno da izrazi silinu svoga kajanja, ne prezajući da na tome putu unizi svoju dušu do tih granica da prelazi čak u pretjerivanje. Zato i poredi sebe s Ka‘bom koji je prije bio nevjernik i neprijatelj Poslanika, a. s., dok al-Busiri to nikada nije bio. Važan momenat koji predstavlja također jaku sponu između dviju poema jeste i Poslanikov, a. s., oprost i ukazivanje časti Ka‘bu. Sama tema – pokajanje – zahtijeva da bude okončana oprostom, tako da je motiv Poslanikova, a. s., oprosta simbolički iskazan darovanjem plašta, jedan od najvažnijih motiva. Rekli bismo da je on, ustvari, *motiv cilj* pjesme. Al-Busiri želi da i on nakon spjevanog hvalospjeva dobije od Poslanika, a. s., svoju *burdu*, odnosno da mu grijesi budu oprošteni:¹³

Pohvalio sam ga hvalospjevom jer sam time želio,

*Okajati svoje grijehе koje pjesmom i služenjem drugima sam činio.*¹⁴

Osim ovih implicitnih veza, između ovih dviju poema postoje i druge veze, poput slijeđenja tradicionalnog strukturiranja kaside, počinjanja ljubavnim preludijem, dozivajući dragu, opisa Poslanika, a. s., i njegove veličine itd. Za razliku od al-Busirija, Uššaki je, što je i logično, manje upućen na Ka‘ba. I iz njegova podteksta, naravno, izbija Ka‘bova *Qašīda al-Burda*, ali je mnogo jača njegova veza s al-Busirijem. Budući da slijedi al-Busirija, mogli bismo reći da sve što važi za al-Busirija kada su u pitanju veze s Ka‘bovom poemom, važi i za Uššakija. Zbog toga nema potrebe to šire elaborirati. Potrebno se zadržati posebno na odnosu al-Busirija i Uššakija.

Uššakijev *Tahmis* predstavlja poemu koja, obrađujući istu temu kao i al-Busirijeva poema *Qašīda al-Burda*, dosljedno i s određenim ciljem preuzima njezin metar i dijalogizira s rimom. Treba napomenuti da nije riječ o plagijatu, već o prvorazrednom pjesničkom dijalogu, jer Uššaki ne preuzima krišom tuđa poetska sredstva, već se koristi istim metrom i rimom da bi isti

12 QBB, 29. bejt. Iako Uššakijev *Tahmis*, baš kao i arapska kasida općenito, nije numeriran niti ima strofe, zbog karaktera poeme, ali i lakšeg referiranja na nju, morali smo je podijeliti na strofe i staviti numeraciju. Također smo, da bismo napravili razliku između stihova jednog i drugog pjesnika, al-Busirijeve stihove dodatno markirali (istakli boldom). Inače, i u izvorniku Uššaki markira al-Busirijeve stihove tako što ih navodi u crvenoj boji. U daljnjem izlaganju koristit ćemo se skraćenicom TQB za *Tahmis* kao kompletnu poemu. Ukoliko budemo navodili al-Busirijeve stihove izdvojene iz *Tahmisa* koristit ćemo skraćenicu QBB – *Qašīda al-Burda* od al-Busirija i u tom ih slučaju nećemo posebno markirati.

13 Predanja navode da je al-Busirija Poslanik, a. s., u snu ogrnuo svojim plaštom, te da je ozdravio nakon što se probudio.

14 QBB, 136. bejt.

lirski sadržaj oblikovao u novo umjetničko djelo. Ambicije ovog novog djela nadilaze podražavalački odnos, a određene su kao ambicije prvenstveno dijaloške (da li i takmičarske?) naravi. Dakle, u *Tahmisu*, Uššaki s al-Busirijem dvostruko komunicira: na jednoj strani pjesnik izražava snažan doživljaj određenog “predmeta” lirske pjesme (predmet pjevanja je Poslanik, a. s., ali i stanje pjesnika) i tako situira svoju poemu kao autentično lirsko pjesničko djelo, dok se na drugoj strani intenzivira dijaloški odnos prema drugom autentičnom pjesničkom djelu koje je također predmet poetskog pristupa. Organizirajući svoj *Tahmis* kao autentično pjesničko djelo, Uššaki u isti mah potpuno svjesno i s ciljem demonstrira kako se utvrđenim zakonima pjesničkog stvaralaštva mogu stvarati bolja ili barem jednako dobra književna djela, upotrebom istih poetskih sredstava na zadatu lirsku temu. Uššaki uspostavljajući neposredan odnos s al-Busirijevom poemom, pjesmom koja je već situirana u sistemu vrijednosti, namjerno i ulaganjem maksimalnih napora nastoji svjesno izvršiti prevrednovanje u uspostavljenom sistemu vrijednosti, odnosno u zatečenoj književnoj tradiciji.

Ovdje treba reći nešto i o takmičarskom odnosu karakterističnom za pjesnike žanra *tahmisa*, ovaj put u kontekstu odnosa Uššakija i al-Busirija. Sami karakter, ali i tematika *Tahmisa*, te sufijski svjetonazor dvojice pjesnika, ne dopušta nikakvo, čak ni u aluziji, unižavanje drugoga ili isticanje vlastitog ega. Zato u kontekstu *Tahmisa* i ne možemo govoriti o takmičenju u pravom smislu riječi, gdje postoji pobjednik i poraženi. Uššaki, doista, nastoji maksimalno pokazati koliko je upućen u tradiciju i koliko vlada tehnikom poetskog stvaranja, ali nikada na štetu al-Busirija. Zato je Uššaki, osim teškoća koje zadaje sami žanr *tahmisa* (ista tema, metar, rima itd.), imao i tu teškoću da u isto vrijeme pokaže svoju originalnost i upućenost, pa čak i superiornost, ali da ne zasjeni potpuno al-Busirija. Između ovih dvaju autora veoma je dug period, i tu je Uššaki u prednosti, jer ima priliku upoznati se sa znanjima i dostignućima nastalim poslije al-Busirija i potom ih vješto utkati u svoju poemu. Zbog toga Uššaki, sasvim logično, i nadvisuje al-Busirija, ali nikada snažno naglašavajući svoju vještinu i upućenost. To i nije stvarni cilj poeme; cilj je da se zadobije naklonost Poslanika, a. s., a naposljetku i njegov zagovor te oprost od Allaha.

Dobar primjer koji ide u prilog navedenoj tvrdnji i pokazuje koliki je majstor Uššaki, jeste njegovo uvođenje novog konteksta u stihovima, ali tek u aluziji, nikako eksplicite, čime bi naglasio svoju širinu i sposobnost i tako nadvisio al-Busirija. Često je potrebno biti veoma dobro upućen u sadržaj *Kur'ana* da bi se shvatilo da se radi o kur'anskom kontekstu koji uvodi Uššaki za razliku od al-Busirija koji ostaje na razini historijskih podataka. Zato nas odnos Uššakija i al-Busirija podsjeća na odnos učenika koji je nadvisio učitelja ili murida koji je dosegao više stepene na putu Spoznaje od svoga šejha,

ali je svjestan da je i učitelj/šejh zaslužan za njegovo uzdizanje i napredak i zato biva zahvalan šejhu i javno ne naglašava svoju superiornost.

U srednjovjekovnoj orijentalno-islamskoj književnosti pojam autorske originalnosti shvaćao se sasvim drukčije nego u modernoj književnosti, tako da, na osnovu uvida u Uššakijevu poemu, dolazimo do zaključka da ona pripada dominantnoj *estetici sličnosti*. Ovo znači da Uššaki ne uvodi tuđi tekst u vlastiti kako bi vlastitu originalnost i inovativnost iskazao naglašavajući odklon od uspostavljenih tradicionalnih konvencija. Naprotiv, njegov cilj jeste da uspostavi vezu s al-Busirijevom poemom, podvrgavajući se istim pravilima za izgradnju djela, odnosno respektirajući iste poetičke zasade tradicije i, naposljetku, težeći istom idealu. Tek u ovim okvirima Uššaki nastoji, i sigurno uspijeva, izraziti originalnost. Uššaki je, ustvari, pravi “majstor nalikovanja”, koji stvara skoro uvijek nove slike, uvodi nova značenja i sadržaje, navodi nove kontekste koji osvježavaju cjelokupnu poemu, a istovremeno ostaje snažno povezan s al-Busirijem.

Ponekad je veoma teško prepoznati ove Uššakijeve postupke, pa se neupućenom posmatraču čini kako se Uššaki udaljava od al-Busirija ili mu previše nalikuje. Rekli bismo čak da Uššaki, u “stežućim” okvirima koji su mu postavljeni, uspijeva, za svoje vrijeme, čak biti i avangardan. Nekonvencionalan pisac (u manirizmu, romantizmu ili avangardi), kako kaže Pavličić, kada uspostavlja vezu s temama starih djela, čini to da ih na nov način obradi, otkrivajući nove aspekte, ali ne odričući se ni onih starih koje je uspostavilo starije djelo.¹⁵ Uššaki, čini nam se, radi upravo to. Brojni su primjeri koji pokazuju kako Uššaki na nov način obrađuje motiv ili izjavu koju al-Busiri navodi u svome bejtu. Ova Uššakijeva tehnika makar malo podsjeća na postupak avangardnih slikara koji dodaju određene detalje na već postojeću umjetničku sliku, s tim što se Uššaki nikada ne izruguje niti šali s postojećim modelom.

Uššakijevi stihovi razvijaju veoma snažan i višeznačan odnos s al-Busirijevim. Generalno gledano, Uššakijeva veza s al-Busirijevim tekstom jeste *modelirajuća veza* koja podrazumijeva ono što Popović naziva “drugostepe-nim manipulacijama” u toku kojih se originalni tekst “prevodi” (prenosi) u novi tekst označen pojmom metateksta. Ovdje je modeliranje shvaćeno kao specifično sredstvo rekonstrukcije i spoznaje objektivne stvarnosti.¹⁶ Uššakijevi stihovi kao metatekst uspostavljaju sa svojim prototekstom različite stupnjeve kontakta koji se mogu posmatrati u nekoliko sljedećih odnosa, koji su zapravo poetičke i stilske naravi:

15 Pavao Pavličić, *Intertekstualnost i intermedijalnost...*, str. 167.

16 Nirman Moranjak-Bamburać, *Retorika tekstualnosti...*, str. 45.

a) *Induktivni ili deduktivni odnos*, što znači da se Uššakijevi stihovi često ponašaju kao induktivni ili deduktivni zaključci u odnosu na al-Busirijeve. Dedukcija podrazumijeva zaključivanje iz općega o posebnom, metod mišljenja kod koga se od općeg zakona dolazi do posebnih. Induktivno zaključivanje, s druge strane, podrazumijeva logičko zaključivanje iz pojedinačnog ka općem, i nije tako očigledno kao dedukcija.

*U blagostanju nikad on nije uživao,
Već postojano pokoran bio, razmišljajuć' se osamljivao,
Ne želeći ovog svijeta uvijek gladan on je bio.
**Od silne gladi svoju utrobu je stezao,
Na nježnu kožu svog stomaka, grub kamen je vezao.***¹⁷

Ili:

*On je Vjerovjesnik plemeniti, dva sveta hrama zastupnik,
Povjerljivi zagovarač, svih svjetova milosnik,
Čestiti i pouzdani, plemenite duše posjednik.
**On je Muhammed, najčasniji među ljudima i među džinima,
I među objema narodnim grupama, među Arapima i nearapima.***¹⁸

U ovim stihovima Uššaki na osnovu partikularnih al-Busirijevih tvrdnji o Poslaniku, a. s., izvlači generalne zaključke. Al-Busiri navodi da je Poslanik, a. s., od gladi stezao svoj stomak, vežući oko pasa kamen, a Uššaki iz toga izvodi zaključak da Poslanik, a. s., u blagostanju nikada nije uživao, već je bio skrušen i posvećen kontemplaciji. U drugoj strofi al-Busiri navodi da je Poslanik, a. s., najčasniji među ljudima, dok Uššaki iz toga izvodi zaključak da je onda on i *Povjerljivi zagovarač, svih svjetova milosnik*. U sljedećem primjeru vidimo kako Uššaki zaključuje deduktivno, odnosno od općeg suda ka pojedinačnim ili drugim općim sudovima:

*Zagovor njegov zaslužuju oni što se čvrsto za njegov' drže,
Dok je zabluda sasvim jasna kod onih što od njega bježe,
Zaista je upućen onaj koji po njemu do spoznaje stiže.
**On poziva Allahu, pa oni koji njega prihvatiše,
Prihvatiše uže koje puknut' neće nikad više.***¹⁹

Iz strofe se razaznaje ko su oni koji su prihvatili Božije uže koje se neće nikada prekinuti.

b) *Metaforički odnos*, što znači da Uššakijevi stihovi u prenesenom značenju objašnjavaju al-Busirijeve tvrdnje, koristeći trop metaforu. Meta-

17 TQB, 30. strofa.

18 TQB, 34. strofa.

19 TQB, 37. strofa.

fora je zasnovana na sličnosti, a sličnost, odnosno ponavljanje i nalikovanje, temeljni su postupci u umjetničkoj organizaciji Uššakijeve poeme. Zato je metaforički odnos Uššakijevih i al-Busirijevih stihova izrazito prisutan. Ovo znači da semantička determinacija ide od al-Busirijeva teksta ka Uššakijevu, pa citatni smisao nastaje po načelu adekvacije i metaforičnosti. U ovom slučaju, al-Busirijevi stihovi imaju doslovno značenje koje predstavlja osnovu, dok se metaforičko značenje, kao nešto što je izvedeno iz osnove, iskazuje u Uššakijevim stihovima. Evo primjera:

*Poriče ga samo onaj koji stalno u zabludi prebiva,
Koji put zbog tmine i pomrčine otkriti ne uspijeva,
Slijepi miš nikad neće moći zraku svjetlosti da ugleda.
**Ponekad upaljeno oko niječe svjetlost sunca što ga bode,
Kao usta kad obole što ne znaju za okus vode.***

Za sljepilo onih koji ne mogu vidjeti veličinu Poslanika, a. s., iskazano kroz snažnu sentencu u al-Busirijevu stihu, Uššaki upotrebljava vrlo efektanu metaforu slijepog miša.

*On je Sunce Zbilje Božije, jesil' svjestan njegove suptilnosti,
Ako imaš imalo bistrine njegovim ćeš putem se zaputiti,
Mnogo ljudi spava, zato pazi, k njegovoj bašči moraš se uputiti.
**A kako da njegovu suštinu na ovom svijetu postigne,
Narod koji spava i u snu želi da je dostigne.**²⁰*

U ovoj strofi Uššaki Poslanikovu, a. s., suštinu, koju spominje al-Busiri, opisuje metaforom *Sunce Zbilje Božije*.

c) *Metonimijski odnos* je također prisutan u *Tahmisu*, a podrazumijeva unutarshintagmatski odnos međusobnog potvrđivanja u istoj estetskoj razini.²¹ Ovaj tip intertekstualnog odnosa ostvaruje se na planu semantike načelom očuđenja, kontrasta, homologije, te kreacije novih smislova na podlozi starih²² (s tim što u Uššakijevu *Tahmisu* umjesto prave citatne polemike dolazi citatni dijalog). Dakle, radi se o dijaloško-kreativnom odnosu. *Tahmis* pokazuje da su Uššakijeve i al-Busirijeve ontološke biti slične, ili čak identične, pa se između njihovih stihova neminovno javlja i metonimijski odnos. Uššakijevi stihovi uvijek predstavljaju asocijaciju na al-Busirijeve. Nekada se ponašaju kao dio koji objašnjava cjelinu, a nekada kao cjelina koja objašnjava dio. Al-

20 TQB, 49. i 50. strofa.

21 O metonimijskim odnosima vidjeti: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 195–215, i u: Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar, "Protučinjenične uvjetne rečenice, mentalni prostori i metonimija u kontekstu teorije konceptualne integracije", u: *Suvremena lingvistika* 62, sv. 2, Zagreb, str. 151–181.

22 Dubravka Oraić, *Citatnost...*, str. 142.

Busirijevi stihovi se, mogli bismo reći, proširuju i prerušavaju u Uššakijeve. Evo primjera:

*Na šta sličí njihova borba, njihova hrabrost kako izgleda,
Dok se bore iza njih grmi, iz sablji im munje sijevaju,
Pitaj one što prenose vijesti, neka ti oni o njima pripovijedaju
**Pitaj Hunejn, pitaj Bedr, upitaj i Uhuda,
Kakva ih je kazna snašla, teška smrtna presuda.***²³

d) *Hermeneutički odnos* znači da Uššakijevi stihovi predstavljaju interpretaciju al-Busirijevih stihova. Uššakijevi stihovi gotovo uvijek predstavljaju pojašnjenje i jezgrovito tumačenje al-Busirijevih stihova. Ovdje također Uššaki pokazuje svoje majstorstvo, jer uspijeva svojim trima stihovima, koja nadovezuje na dva al-Busirijeva, objasniti al-Busirijeve stihove i iz njih donijeti nekoliko novih informacija. Također, treba naglasiti da se Uššakijevi stihovi, kada je tumačenje u pitanju, u odnosu na al-Busirijeve, nerijetko ponašaju kao ezoterični komentar. U ovakvim slučajevima al-Busiri u svojim stihovima ostaje na razini historijskih podataka, odnosno na razini egzoterijskog, čemu Uššaki potom daje ezoterijsko tumačenje. Naravno, postoji nemali broj primjera koji pokazuju i to da su oba pjesnika na istoj razini razumijevanja.

*Ti, koji moje stanje negiraš, mi ne znamo šta zborimo,
Pred nama je jedna staza uska, njome mi hodimo,
Zato pusti me i ne kori te pravedan budi.
**Ti, koji zbog ljubavi uzritske koriš me, oprosti mi,
I ako imalo pravde imaš izvinjenje uvaži mi.***²⁴

U ovoj strofi Uššaki govori o karakteru ljubavi koja ga je obuzela, dok al-Busiri konkretno kaže da se radi o uzritskoj ljubavi. Uššaki se osjetio pozvanim da objasni kakva je to uzritska ljubav pa veli da je to ljubav koja čovjeka dovede u stanje koje graniči s ludilom, jer čovjek tada ne zna šta zbori.

e) *Dekodirajući odnos* u jednom smislu također predstavlja interpretativni odnos Uššakijevih stihova prema al-Busirijevim, s tim što se u ovom slučaju radi o otkrivanju onoga šta je zapravo al-Busiri pojedinom riječju ili određenom konstrukcijom htio kazati. Dva pjesnika koja međusobno komuniciraju pripadaju različitim i udaljenim vremenskim razdobljima te imaju različit jezički izraz. Također se ne smije izgubiti iz vida i različit kontekst, društveni i književni, u kojem ova dva pjesnika stvaraju. Sve ovo navodi na zaključak da je Uššakiju bilo potrebno veoma široko znanje da bi razumio

23 TQB, 124. strofa.

24 TQB, 9. strofa.

al-Busirijevu poemu, a potom napisao i vlastitu metapjesmu. Uššaki je zahvaljujući znanju iz tesavvufa, ali i ostalih islamskih nauka, u prilici suvereno dekodirati al-Busirijeve iskaze bez straha da će odstupiti od njihova sadržaja. Evo jednog veoma slikovitog i signifikantnog primjera iz kojeg se razaznaje Uššakijevo dekodiranje al-Busirijevih stihova:

*Onda kada Džibril kaza: "Da si sami vrh ti dostigao,
Brzo bi iz tmine postojanja izašao,
I prstenom Jedinstva ovjenčan bi tada bio."
**Potom si se uspinjao sve dok stepen nisi dostigao,
Kol'ko dva luka il' još bliže, a taj stepen niko nije postigao.***

*Na udaljenost od dva prsta on se bio približio,
Tik do Logorišta velikoga svoj šator je postavio,
U nasljedstvo zastupništvo od Silnog Boga je dobio.
**I svi vjerovjesnici su se pred tobom tada sklonili,
I poslanici, kao sluge pored gospodara kraj tebe su stajali.**²⁵*

Treba naglasiti da je upotreba dijela ajeta iz sure *al-Nağm* (*qāba qawsayni aw 'adnā – koliko dva luka il' još bliže*) u poeziji upućenoj u pohvalu Poslanika, a. s., izuzetno frekventna. Uššaki navodi mističko tumačenje ovog ajeta i na taj način dekodira al-Busirijevu tvrdnju. Naime, u mističkim komentarima *Kur'ana*, *udaljenost koliko je između dva luka*, koja predstavlja blizinu Poslanika, a. s., Bogu, tumači se kao udaljenost između ljudskih obrva koje su, ustvari, lukovi. Prostor između ljudskih obrva otprilike je jednak dužini dvaju spojenih prstiju. Ovo govori o tome koliko je Poslanik, a. s., bio blizak Bogu, ali se ne da naslutiti direktno iz ajeta, jer ostaje nejasno kolika je to razdaljina između dvaju lukova i koji su to lukovi. Potrebno je dobrano imati uvid u tesavvufski nauk, pa da se zna mističko tumačenje ovog ajeta. Uššaki to zna i vrlo jednostavno dekodira i osvjetljava ajet koji al-Busiri inkorporira u svoje stihove.

3. Uššakijev prijevod *Tahmisa* na turski jezik kao interlingvalna poetska autocitatnost

Kao što smo već naglasili, Uššaki metodom *stih-uz-stih* prevodi svoj *Tahmis* na turski (osmanski) jezik. Poemu koja nastaje na turskom jeziku razumijevamo kao *prijevodno umjetničko djelo*. U Uššakijevu slučaju prevođenje je uzdignuto na nivo originalnog stvaralaštva, jer njemu polazi za rukom da uhvati onu "platonsku" formu originalne pjesme, da reproducira cijelu njezinu strukturu, čitav svijet njezinih slika i sav splet intuitivnih i

25 TQB, 104. i 105. strofa.

međusobno povezanih simbola. Ovo dolazi do izražaja ako odnos prijevod – original shvatimo onako kako ga shvata Pari: kao dvije vrste ovaploćenja jedinstvene apstrakcije, ako ne i sasvim metafizičkoga pralika (arhetipa). Predstavljeno u terminima srodnosti, može se reći da uspješan prijevod (kakav je Uššakijev, sigurno) treba radije postati *brat* negoli *sin* originalu, jer se i jedan i drugi svode na jednu transcendentnu *ideju*, koja je istinski – iako nevidljiv – *otac* djelu.²⁶ Prijevod je stvaralaštvo zato što se u njemu ponovo izgrađuju forme i sadržina, ne fragmentarno već u jedinstvu. Prevodilac mora stvoriti jedinstvo forme i sadržine analogno originalu.²⁷ Uššakijev prijevod nije monolitno djelo, već uzajamno prožimanje dviju struktura: s jedne strane, tu su sadržaj i formalne osobenosti originala, a s druge, cio kompleks umjetničkih crta vezanih za jezik na koji se prevodi. U djelu (u našem slučaju poemi) se oba ta sloja ili, bolje reći, kvaliteta koji djeluju jedan na drugoga, nalaze u svojevrsnoj napetosti, koja može čak da se izlije i u protivrječnosti (u Uššakijevu prijevodu to nije slučaj). Izvornik navodi pjesnika da istu ideju još jednom iskaže, da je drugim sredstvima, u ovom slučaju jezikom i stilskom aparaturom turskog jezika, ponovo oživi.

Psihologija daleke epohe (al-Busirijeve) može doći u konflikt sa savremenim jezikom prijevoda (Uššakijev jezik u odnosu na al-Busirijev) prilikom prenošenja stihova “nabijenih” emocijama. Uššakiju ne samo da nije bilo lahko napisati vrijedno književno djelo, koristeći se istom temom, metrom i dijalogizirajući s rimom originala (*Tahmis*), već je imao i tu poteškoću da uklopi značenje originalne pjesme na identičan način u turski jezik, čija je sintaksa potpuno različita od arapskog. Zbog toga i postoje leksička i semantička variranja u prijevodu u odnosu na original, ali nikad na štetu sadržaja. Ova variranja mogu biti *subjektivna* i *objektivna*. Subjektivna proizlaze iz Uššakijeve pjesničke slobode da varira sadržaj iz originala onako kako on hoće (dok god ne odstupa od značenja i smisla originala). Subjektivno autorsko načelo kod Uššakija i historijski je uvjetovano. Način odabiranja i transformiranja leksema, motiva i konteksta zavisi od Uššakijeve privrženosti nazorima njegova doba, od njegovih religijskih uvjerenja i od nivoa njegove umjetničke vještine. Na pojedinim mjestima Uššaki do te mjere varira sadržaj originala da izgleda kao da piše novu poemu. Objektivna odstupanja proizlaze iz spomenutih razlika između dvaju jezika (gramatičkih, sintaksičkih i leksičkih).

Evo jednog slikovitog primjera iz kojeg se vidi Uššakijeva intervencija u sadržaju prilikom prevođenja al-Busirijevih stihova:

26 Vidjeti: Jirži Levi, *Umjetnost prevođenja*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, preveo i pogovor napisao Bogdan L. Dabić, str. 19.

27 Radivoje Konstantinović, “O prevođenju poezije”, u: *Teorija i poetika prevođenja*, zbornik radova, priredio Ljubiša Raić, Prosveta, Beograd, 1981, str. 126.

و هم يقولون ما بالغار من أرم²⁸ فالصدق في الغار و الصديق لم يرما
(prijevod: *Istina i Istinoljubivi u toj pećini su bili, / U pećini nikog nema, dušmani su govorili.*)

غار ایچنده کمسه یوق دیرلردی کافرلر مگر فخرعالم ایله صديق انده ایکن بی الم
(prijevod: *U pećini nikog nema nevjernici rekoše, / Mada Ponos svijeta cijelog u njoj s prijateljem bijaše.*)

U navedenom primjeru Uššaki je u prijevodu al-Busirijeva bejta obrnuo redoslijed stihova – al-Busirijev prvi stih kod Uššakija je drugi, dok je drugi stih došao na mjesto prvog. Vjerovatno je Uššaki postupio na ovaj način da bi lakše uklopio sadržaj al-Busirijevih stihova u zadati metar. Osim toga, u prijevodu navedenog bejta na turski jezik, Uššaki djelimično odstupa od sadržaja al-Busirijeva prvog stiha. Naime, al-Busiri jasno naglašava i karakterizira Poslanika, a. s., kao *Istinu* (الصدق). Uššaki uopće ne prevodi/prenosi ovu leksemu u svoj prijevod, već Poslanika, a. s., naziva *Ponosom svijeta cijeloga* (فخرعالم). Evo još jednog vrlo zanimljivog primjera iz kojeg se razaznaje Uššakijevo poetsko majstorstvo i njegova vještina variranja poetskih slika i sadržaja:

Stihovi na arapskom i njihov prijevod:

شمس الحقایق بحر الجود کان علی
إن الخلائق محتاج إليه ولا
ینال فی حده و صافه والا
فا تطاول امال المدیح إلى
ما فیہ من کرم الأخلاق والشیم

*Sunce svih Zbilja, more darežljivosti on sigurno je,
Čovječanstvu cijelom, nema sumnje, potreban je,
Čak i dobar opisivač da ga opiše nesposoban je.
Neka se ne nada hvalitelj da ga valjano može pohvaliti,
Sve vrline i karakter plemenite čudi ne možeš opisati.*

Stihovi na turskom i njihov prijevod:

شمس ذرات حقایق بحر جود سرفراز
کیم خلائق اکه محتاج اولدی لر اول بی نیاز
وصف ایرمز حدینه پس بازار اوصافن یزار
هر نه دکلو خلعت وصف مدیح اولسه دراز
قامت بالای استعدادنه نسبتله کم

*Sunce u česticama Zbilja, more darežljivosti zasigurno on je,
Njegova veličina i bogatstvo cijelom svijetu potrebna je,*

28 Stihove koje navodimo na arapskom jeziku preuzimamo doslovno iz izvornika, nikako ne intervenirajući u njima. Otuda su moguće i određene promjene i nepravilnosti u grafiji pojedinih leksema.

*Nema tog hvalitelja koji bazar svojstava njegovih opisati uspio je.
Kol'ko god ogrtač hvalitelja dug i širok bio,
Blagodat Božanskih darova nikad nije obuhvatio.*

Uporedimo li stihove na arapskom i turskom vidjet ćemo da su poetske slike upotrebljene u stihovima na turskom ljepše, a stilska sredstva kompleksnija i efektivnija. Zbog toga su u ovom slučaju stihovi na turskom sadržaj-niji. Naime, nasuprot genitivnoj vezi *sunce svih Zbilja* (شمس الحقايق) Uššaki uvodi proširenu genitivnu vezu *sunce u česticama Zbilja* (شمس ذرات حقايق). Na ovaj način Uššaki uljepšava poetsku sliku iz prvog stiha te proširuje njezin semantički opseg. Prema ovom stihu, Poslanik, a. s., predstavlja svjetlost koja dopire do najsitnijih dijelova (čestica) Božanske Zbilje, što upućuje na Poslanikov, a. s., krajnji stupanj spoznaje Boga i njegovo obitavanje u Božanskoj prisutnosti. Ovo je vrlo efektna poetska slika kojom Uššaki dodatno objašnjava stihove na arapskom jeziku. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da je odnos Uššakijevih stihova na arapskom i turskom jeziku sličan njegovu odnosu prema al-Busirijevim stihovima, odnosno da se i u ovom slučaju ostvaruju slične metatekstualne operacije.

Zanimljiv Uššakijev postupak koji oneobičava, razbija monotoniju strofe i efektno djeluje na recipijenta jeste i njegovo uvođenje metafore *bazar svojstava njegovih* (بازار أوصافن), čime vrlo slikovito ukazuje na brojnost Poslanikovih, a. s., osobina koje hvalitelj ne može obuhvatiti. U istom stihu na arapskom jeziku umjesto metafore Uššaki upotrebljava jednostavnu hiperbolu (*Čak i dobar opisivač da ga opiše nesposoban je*). Stih na turskom tako izgleda mnogo efektivniji zbog toga što osim naglašenog izraza postoji i metaforički transfer. Na isti način Uššaki postupa i prilikom prevođenja al-Busirijeve bejta. Nasuprot al-Busirijeve jednostavne i jasne tvrdnje *Neka se ne nada hvalitelj da ga valjano može pohvaliti, / Sve vrline i karakter plemenite čudi ne možeš opisati*, Uššaki stihove na turskom ponovo obogaćuje metaforom i kaže: *Kol'ko god ogrtač hvalitelja dug i širok bio, / Blagodat Božanskih darova nikad nije obuhvatio*. Uššakijevo istinsko poetsko majstorstvo i njegova poetska sloboda ovdje trijumfiraju. Naime, Uššaki uspjeva ostati potpuno vjeran smislu i značenju al-Busirijevih stihova, dok istovremeno uvodi nove vrlo efektne poetske slike. Tako Uššaki recipijenta ostavlja u blagom čuđenju, ali mu priskrbljuje i istinsko uživanje u poeziji.

Navodeći u svom umjetničkom djelu i prijevod na turski, Uššaki čitaocu nudi interpretaciju poeme napisane na arapskom jeziku i tako uspjeva osigurati dojam o poetičkoj i ideološkoj ispravnosti svoje poeme. Piscu se tako osigurava poetički dignitet, a čitaocu se nudi ključ za lakše razumijevanje.²⁹

29 Ovo je često onda kada se u opticaju nalazi više različitih poetika, ili onda kada je književnost izložena velikoj društvenoj pažnji, pa zato svaka kriva interpretacija može imati

Ako prijevod načelno shvatimo kao oblik *interlingvalne citatnosti*,³⁰ onda Uššakijev prijevod vlastitih stihova na turski jezik možemo smatrati *interlingvalnom autocitatnošću* ili *interlingvalnom autoreferencijalnošću*. Budući da, prevodeći svoj tekst citira sama sebe, Uššaki pokazuje kako su on kao autor i njegova poetika postali predmetom vlastitoga teksta. Ovaj Uššakijev postupak može se shvatiti i sistemski opisati pomoću *kategorijalnog semiotičkog trokuta*.³¹ Uššakijev *Tahmis* pisan na arapskom jeziku zauzima mjesto označitelja – *zadani tekst*, mjesto označenoga zauzima svijest o vlastitom tekstu – *autometatekst*, a mjesto označenoga predmeta, denotata ili referenta, njegov prijevod *Tahmisa* na turski – *autotekst*. Po vrsti *autoteksta* koji postaje predmetom vlastitoga teksta možemo reći da se radi o *poetičkoj autoreferencijalnosti* jer je predmet teksta autor i njegova poetika: stil, shvaćanje žanra i funkcije teksta, odnos autora prema čitaocu itd. Po vrsti *autometateksta*, tj. svijesti o vlastitom tekstu, u ovom slučaju se radi o *eksplicitnoj* autoreferencijalnosti, jer je autor svjestan svoga susreta sa samim sobom pa svoju poetiku direktno tematizira. Po žanrovskoj pripadnosti zadanoga teksta u Uššakijevu slučaju radi se o *umjetničkoj* autoreferencijalnosti, jer je ona dio imanentne strukture književnoga teksta i obuhvata sve implicitne i eksplicitne autometatekstove koji se pojavljuju u samoj strukturi teksta. I konačno, po odnosima koji se uspostavljaju u sklopu kategorijalnog autoreferencijalnog trokuta, s jedne, i po njegovu položaju u sistemu kulture, s druge strane, možemo reći da se radi o *neutralnoj* autoreferencijalnosti, jer između svih članova trokuta vlada nepomučen sklad, pa se poetička autoreferencijalnost ostvaruje u umjetničkoj strukturi.

Ovdje bi se mogli poslužiti metaforom ogledala, ali ne kao simbolom narcisoidne autoreferencijalnosti prisutne u epohi postmodernističke samo-svijesti (o narcisoidnosti ne može biti riječi u ovoj poemi), već onako kako je ova metafora shvaćena u orijentalno-islamskoj kulturi.³² Naime, Uššakijev

neko dalekosežno značenje. Vidjeti: Pavao Pavličić, “Čemu služi autoreferencijalnost?”, u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1993, str. 107.

30 Vidjeti: Dubravka Oraić, *Citatnost...*, str. 149.

31 O ovome šire vidjeti: Dubravka Oraić, “Autoreferencijalnost kao metatekst i kao onto-tekst”, u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1993, str. 136–139.

32 Sufije smatraju da je ljudsko srce ogledalo Božije, oni čija su srca čista i izglaćana mogu poslužiti kao posrednici i prenosioci Božije ljepote. Cijeli se svemir može smatrati ogledalom Božanskog, može se smatrati ogledalom Božije ljepote i veličanstva. Bog je bio skriveno blago i htio je da bude spoznat i stvorio je svijet kao ogledalo u kojem će promatrati Svoju vlastitu ljepotu. Šire o simbolima u orijentalno-islamskoj kulturi vidjeti: Annemarie Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova. Fenomenološki pristup islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, preveo s engleskog Fikret Pašanović.

Tahmis strukturiran je tako da poema na arapskom paralelno (*stih-uz-stih*) “teče” s poemom na turskom, odnosno svojim prijevodom. Izgleda kao da stihovi na arapskom “gledaju” svoju refleksiju u stihovima na turskom. Ono što možemo tražiti od ogledala jeste da bude sasvim vjerno, da bude toliko čisto da se slike odražavaju bez deformacija. Uššaki upravo to i postiže, tako da pjesma paralela na turskom jeziku, ako i nije ljepša, onda svojom ljepotom i sadržajnošću ravnopravno konkurira pjesmi na arapskom.

Nakon detaljne analize Uššakijeve poeme i uvida u njegovo umjetničko organiziranje *Tahmisa*, dolazimo do zaključka da bi njegov način citiranja tuđeg teksta mogao pripadati i ilustrativnom i iluminativnom tipu citatnosti, pa ovaj njegov postupak možemo uvjetno nazvati *ilustrativno-iluminativnim* tipom citatnosti. Naime, ukoliko neki tekst citira tuđi tekst tako da imitira njegov smisao, ako su citati u sistemu vlastitog teksta po svom položaju važniji od vlastitih dijelova, ako u sistemu kulture postoji stroga hijerarhija vrijednosti, pa se kulturna tradicija i tuđi tekstovi uopće shvataju kao riznica, ako se citirani autor zajedno sa svojim tekstom orijentira na čitatelja i njegovo konvencionalno znanje i ako tekst u cjelini svih svojih semiotičkih relacija obavlja funkciju tuđeg podteksta, onda se radi o *ilustrativnom tipu citatnosti*. U suprotnom, kada citirani tekst kreira novi i neočekivan smisao, uzimajući tuđi tekst i njegove citate kao povod za stvaranje vlastitih nepredvidivih značenja, kada je položaj citata unutar vlastitog teksta nebitan i kada vlastiti tekst vodi ravnopravan dijalog i orijentira se na autorovo originalno iskustvo, pa se želi prezentirati i potvrditi kao bolji od dotadašnjih tekstova, onda govorimo o *iluminativnom tipu citatnosti*.³³

Obratimo li pažnju na značajke ovih dvaju tipova citatnosti, vidjet ćemo da se u Uššakijevu djelu, u jednom smislu, ostvaruje ponešto od obaju ovih tipova. Uššaki nesumnjivo pripada kulturi u kojoj postoji stroga hijerarhija vrijednosti. On preuzima poetski model čiji smisao i formu imitira i slijedi, svoj tekst potvrđuje upravo pozivanjem na poetski model već vrednovan u sistemu orijentalno-islamske književnosti, kulturu doista poima kao riznicu iz koje je čast i obaveza crpjeti, orijentira se na konvencionalno znanje recipijenta i, naposljetku, u velikoj mjeri, ne baš u potpunosti, obavlja funkciju tuđeg podteksta (al-Busirijeve poeme). Zbog svega ovoga njegova poema pripada *ilustrativnom tipu citatnosti*.

Međutim, činjenica je i to da Uššaki ne smatra da njegov tekst nije važan ili da je al-Busirijeva poema važnija od poeme koja će nastati, pozivajući se na nju i citirajući njezine stihove. On, doista, pokazuje vrlo visok stepen

33 Vidjeti: Dubravka Oraić, *Citatnost...*, str. 142–143.

poštovanja prema ovoj poemi. Istovremeno Uššaki pokazuje koliko je sposoban da, u tako ograničavajućim okolnostima kakve postavljaju pravila žanra *tahmis*, utka i vlastitu misao, donese obilje novih detalja, poveže se s raznim kontekstima te tako bude i originalan. Već smo rekli kako je odnos pjesnika *tahmisa* dijaloški, te smo naglasili da je pjesniku koji svoje stihove nadovezuje na tuđe cilj pokazati kako je moguće isti motiv ili istu temu izraziti i drugim stilskim sredstvima i tako nadvisiti pjesnika na kojeg se poziva. Na primjerima iz Uššakijeva *Tahmisa* osvjedočili smo se o kakvu se geniju radi. Vidjeli smo da je Uššakiju itekako bitno, mada to nikada nije pretenciozno, da pokaže svoju sposobnost i originalnost. Vidjeli smo, nadalje, kako Uššaki često uzima al-Busirijeve citate kao povod za stvaranje vlastitih nepredvidivih i novih značenja, te kako novim kontekstom osvježava svijet poeme. Ove Uššakijeve postupke mogli smo razotkriti tek nakon temeljitog i imanentnog pristupa njegovu djelu, ali i upućivanjem u sadržaj *Kur'ana* i sufijsku misao. Naposljetku, Uššaki vodi ravnopravan dijalog s al-Busirijem i u mnogo slučajeva ga nadvisuje. Ovdje treba ponovo podsjetiti na simboliku odnosa murid – šejh, odnosno učenik – učitelj. Sve ovo govori da je Uššakiju al-Busirijeva poema itekako bitna, ali da Uššaki želi svoj tekst predstaviti kao jednako dobar, ako ne i bolji. Zbog svega ovoga čini nam se da je Uššakijev postupak citiranja al-Busirijevih stihova kao temeljni poetički postupak ilustrativno-iluminativan.

Summary

When two voices become one: on the phenomenon of intertext in Oriental-Islamic literature

This article is concerned with Abdulah Salahudin Uššaki Bošnjak's *Tahmis* on al-Busiri's poem *Qasīda al-Burda*. From the point of view of stylistics and literary theory, it analyzes the relationship between al-Busiri's verses as the proto-text with Uššaki's verses as the meta-text. The relationship between the two texts is viewed from poetic and aesthetic standpoints. The two poets belong to two different and historically distant epochs: al-Busiri lived in the 13th century and was part of Arabic literature, while Uššaki lived in the 18th century and belonged to Turkish literature. As expected, important new conclusions were reached given the vast period between the two authors and considering the great journey and the experience of literary tradition between the 13th century in Arabic literature (al-Busiri) until the 18th century in Turkish literature (Uššaki).

